

С.59-60; 15. Начало большого пути.: Сборник документов и материалов. – С.160-161; 16. Скрипник Н. Митинг трудящихся Тирасполя// Правда. – 1924. – 28 октября; 17. Бессарабский вопрос и образование Молдавской Республики. Сборник официальных документов. – Тирасполь, 1993. – С.43; 18. Буценко А. Радянське будівництво серед нацменшостей УСРР. – Харків, 1928. – С19; 19. Хоменко А. Національний склад людності УСРР. – Харків, 1929. – С.27-28; 20. Всесоюзная перепись населения 1926 г. – М., 1930. – Т.28. – С237-241; 21. Начало большого пути. Сборник документов и материалов. – С.37; 22. Райони УСРР. Статистичний довідник. – К., 1936. – С.861; 23. Підраховано на основі: Вся Україна та АМСРР на 1936 р. – Одеса, 1937. – С.61-64,125; Райони УСРР. Статистичний довідник. – С.642,821-822; Шишмарев В.Ф. Вказана праця. – С.133-136.

Н.М. Хоменко

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ СТУДЕНТСТВА 1950-Х РР.

Реальні суспільно-політичні настрої студентської молоді являли собою різноманітний спектр різних поглядів, ідей, прагнень. Формуванню неординарних суспільно-політичних та морально-психологічних суджень про життя, суспільство, систему людських цінностей сприяло непересічне, критичне мислення молоді, яке підживлювалося постійним потоком нової інформації як із офіційних джерел, так із джерел-табу. Невід'ємними факторами впливу на формування свідомості та громадянської позиції студентства 1950-х рр. були як внутрішньополітичні чинники – війна, післявоєнний період ліквідації її наслідків, рішення партії, смерть Й. Сталіна, ХХ з'їзд КПРС (1956 р.), «хрущовські реформи», направлені на лібералізацію суспільства, так і зовнішньополітичні – початок «холодної війни», проведення VI Всесвітнього фестивалю молоді (1957 р.), події в Польщі та Угорщині тощо.

Соціально-політичні настрої студентства в контексті повсякденності на даний момент є досить новим та малодослідженим явищем у сучасній історичній науці, тому метою дослідження даного питання є об'єктивний аналіз світогляду студентської молоді в умовах останніх років сталінщини та початку хрущовської відлиги.

Завданнями даної розвідки є з'ясувати, які суспільно-політичні настрої побутували у студентському середовищі в першій половині 1950-х рр.; висвітлити реакцію студентів на смерть Й. Сталіна у березні 1953 р. і на доповідь М. Хрущова на ХХ з'їзді (1956 р.) та з'ясувати вплив «лібералізації» суспільних процесів на настрої студентства в другій половині 1950-х рр.

Політичні та соціальні настрої населення Радянського Союзу у зазначений період є предметом досліджень багатьох вчених, зокрема Б. Грушина, О. Зубкової, О. Пижикова, Р. Піхоя, С. Сизова¹. В основному вони ставили за мету вивчити громадську думку радянського суспільства щодо особливостей реформування соціально-політичної системи країни в умовах «лібералізації»; суспільно-політичні настрої ж студентської молоді у цих роботах висвітлювалися побіжно та мали епізодичний характер. Значна кількість наукових праць присвячена інакомисленню в середовищі інтелігенції у процесі «лібералізації» суспільства, де, на жаль, питання суспільно-політичних настроїв студентства також висвітлені досить фрагментарно (Л. Алексеева, О. Бажан, Ю. Данилюк, О. Безбородов, Г. Касьянов²).

Тому для ґрунтовного дослідження даного питання було залучено широке коло архівних документів та матеріалів, монографії, спогади, які відображають повсякденні суспільно-політичні настрої студентства 1950-х рр.

Багато дослідників вважає, що саме доповідь М. Хрущова на ХХ з'їзді КПРС (1956 р.) призвела до переосмислення суспільством власних громадсько-політичних та світоглядних принципів і ця доповідь сприяла поширенню опозиційних настроїв серед населення, зокрема студентства. Але ж переосмислення студентами дійсності відбулося ще наприкінці 1940-х рр. Активно цьому сприяла інформація від студентів-фронтовиків про краще життя в країнах Західної Європи, частина яких влилася до студентських лав уже з другої половини 1940-х рр. Саме в цей час у багатьох навчальних закладах Української РСР виникають підпільні студентські осередки.

Так, зокрема, починаючи із 1946 р. і до початку 1950-х рр., у Одесі органами МД неодноразово фіксувалися антидержавні студентські підпільні групи. В серпні 1946 р. був заарештований студент Одеського інституту іноземних мов, який, побувавши під час війни в кордоном, поширював серед однокурсників інформацію про кращі умови життя на Заході. В 1950 р. в Одеському державному університеті було заарештовано опозиційно налаштовану групу студентів-юристів. Об'єктами їх критики були конкретні напрямки державної політики СРСР. Але і після арешту в інституті знову мали факти антирадянських настроїв³.

Саме початок 1950-х рр. характеризується найбільшим неприйняттям молоддю внутрішньої політики СРСР. Наприклад, студент-філолог факультету Одеського університету критикував колгоспну систему, радянську пресу, радіоінформацію, політику соціального забезпечення. Ще один студент цього ж факультету пропагував «селянський соціалізм» (пізніше його звинуватять у «троцькізмі»). М. Маренков – студент юридичного факультету цього ж інституту висловлював невдоволення діяльністю Голови Ради Міністрів СРСР, політикою партії і влади, заявляючи, що в СРСР не існує демократії і свободи слова. Інший студент цього ж факультету схвально відгукувався про американську допомогу Радянському Союзу під час війни, критикуючи комуністичний устрій країни.

У 1949-1950 рр. деякі студенти з недовірою ставилися й до керівництва партії. Наприклад, студент історичного факультету Одеського педінституту І. Мотенко заявляв, що жоден із керівників партії не викликає у нього довіри (пізніше його звинуватили у націоналізмі). Студентка Одеського інституту іноземних мов Т. Семенюк про партійне керівництво відгукувалася так: «всі біди і горе нашого народу відбуваються з вини жидів, які знаходяться при владі, якій скоро прийде кінець». Студент Одеського інституту громадського та комунального будівництва А. Гольдштейн критично підходив до всіх державних заходів, відверто заявляючи: «Я не люблю росіян!».

Комсорг групи Одеського педагогічного інституту іноземних мов, студентка Л. Міхаєва схвалювала західний спосіб життя і засуджувала радянську зовнішню політику. Інша студентка цього ж вчз, захоплюючись американським способом життя, обурювалася: «Як наш уряд може не показувати народу іноземних кінокартин, це ж пропаганда реального життя за кордоном, яке неможливо порівняти з життям нашого народу».

Зневіра до влади іноді набувала містичного характеру. Так, починаючи з 1949 р. до 1950 р., кілька студентів Одеського електротехнічного інституту зв'язку та технікуму при Міністерстві харчової промисловості регулярно влаштовували спиритичні сеанси, на яких «викликані ними духи» передрікали невідворотну поразку Радянського Союзу у «холодній» війні проти США⁴.

Виникнення опозиційних студентських груп на території Західної України безпосередньо було пов'язано із державним курсом СРСР, спрямованим на інтенсивну колективізацію та русифікацію, що супроводжувалися масовими репресіями. Такі дії викликали обурення студентської молоді, тому виникнення підпільних груп стало поширеним явищем у багатьох вчз м. Львова. Здебільшого вони мали націоналістичний характер.

Студенти нерідко демонстрували негативне ставлення і до конкретної соціально-економічної ситуації в країні. Наприклад, другокурсниця ветеринарного факультету Одеського університету, яка була родом із Західної України, про колективізацію зауважувала: «Спочатку селян в колгоспи запрошували, а тепер заганяють у примусовому порядку. І взагалі, від колгоспного порядку користі, як від «козла молока»⁵. А студент другого курсу біологічного факультету Львівського педагогічного інституту Маковський стосовно колгоспного устрою заявляв, що він має змогу навчатися до тих пір, поки його батьки не вступили до колгоспу. Коли студентка Шипович подала заяву на вступ до комсомолу, Маковський висловився з цього приводу так: «Ти, мабуть, хочеш щоб твоїх батьків спалили, коли вступаєш до комсомолу!» Ряд фактів антидержавних настроїв було зафіксовано й у Львівському університеті, й у консерваторії, й у зоотехнічному інституті тощо⁶.

Частина студентської молоді початку 1950-х рр. не мала довіри не тільки до партії та уряду, а й до правоохоронних органів держави⁷. Зокрема ставлення до органів МВС може продемонструвати лист від групи молоді Дніпропетровського університету, який надійшов у 1953 р. до редакції газети «Радянська Україна»: «Органи МВС майже не звертають ніякої уваги на випадки хуліганства та бандитизму у місті. Міліціонери самі бояться. Часто, коли бачать хулігана або чують крик невинної жертви, обходять їх десятою дорогою. Невже на такий безлад уряд так і не зверне уваги?»⁸.

Епохальною подією, яка визначила новий хід радянської історії, стала смерть Й. Сталіна 5 березня 1953 р. Після його смерті радянське суспільство охопив масовий психоз – люди плакали за ним як за найріднішою в світі людиною. Всіх турбувало єдине питання: як жити далі без «батька» всіх народів? Досить таки несподіваною була реакція на смерть вождя у студентства Одеського університету. В той час, коли суспільство знаходилося в стані прострації, 12 березня 1953 р. на юридичному факультеті цього вчз групою невідомих було пошкоджено університетську стінгазету, присвячену пам'яті Й. Сталіна. Упродовж 1953 р. такі факти не були поодинокими: невідомі студенти зривали стінгазети, вирізали окремі статті, малювали на стінах сіоністські знаки⁹.

Але не можна категорично твердити, що всі студенти були критично налаштовані щодо існуючої системи. Авторитет Й. Сталіна серед більшості студентства був дійсно беззаперечним.

В. Андрушко, який у 1953 р. навчався на третьому курсі Чернівецького університету, ці події згадує так: «Повідомлення про смерть тирана зустріли таким плачем, що я аж не повірив своїм очам та вухам. Якесь дівчина істерично вигукнула: «Краще б я померла, чим до цього дожила!». Разом із студентами плакала щирими сльозами і викладач зарубіжної літератури. ... Тоді я зрозумів, що більшовизм найстрашніший не масовими арештами і розстрілами, не організованим голодом і навіть не людоїдством, а тим дурманом, який він сіяв у голови людей, роблячи з них покірних рабів імперії, готових битися, вмирати за своїх мучителів. Що може бути страшнішим?»¹⁰

Події, які сталися після XX з'їзду КПРС, сколихнули все суспільство. Розвінчання «культу особи» відобразилося й на морально-психологічному стані українського студентства. Доповідь як закритий лист ЦК читали у всіх партійних організаціях, трудових колективах і у всіх навчальних закладах. П. Тригуб, студент-історик Харківського університету, згадував: «Враження величезні, ми були присутні на поваленні кумира. Однак не всі студенти схвалювали доповідь, старші говорили: «Навіщо ворушити минуле?»¹¹.

На суспільно-політичне сприйняття тих чи інших подій впливали й вікові особливості студентства, адже різниця в 2-5 років іноді мала досить-таки суттєве значення. Ось що про цей момент писав В. Кравцов: «Ми серйозно відрізнялися навіть від студентів найближчої вікової групи, яка виросла після XX з'їзду КПРС. ... Над ними вже не нависала постать Сталіна, їх свідомість не отруїв сталінізм, хоча вони також не були абсолютно вільними від його проявів, – їх тіла і душі не облекла страшна війна 1941-1945 рр. ... Я приступив до занять, будучи повністю впевнений, що все, що нам було повідомлено із історії та основ марксистсько-ленінської теорії, – істина. Всі знали про наближення XX з'їзду КПРС ... Чогось чекали. Але те, що трапилося, шокувало всіх. Сталіна, якого, разом із Леніном, стільки років вважали, – ні, не святом, – богом, Хрущов розвінчав ... Мені здається, що XX з'їзд КПРС ... надав можливість вперше думати. Ми перестали боятися говорити»¹².

За свідченням І. Волгіна: «До того часу він (від авт. – тобто, Сталін) вже не був моїм кумиром. Розмови про масові репресії ходили ... Взагалі XX з'їзд для мене і мого покоління не був таким потрясінням, як для тих, кого називали шестидесятниками, кому було за двадцять, хто встиг сформуватися як особистість (мені на той час було чотирнадцять). Ми подолали шок доволі швидко, без особливої душевної травми. Дійсно, Сталін поганий, він у всьому винний, він бандит, але ідеали соціалізму залишалися непорушні»¹³.

В. Осіпов згадував: «Доповідь нам була прочитана на закритому комсомольському зібранні. Звичайно, я був вражений цією доповіддю. Все одразу набуло знаку „мінус“. Але все таки – я ще залишався марксистом»¹⁴.

Із листів Ю. Сокола додому: «Сьогодні на зборах студентів інституту читали листа Хрущова. Викрили злочини Сталіна. Але кому тепер вірити? Не буде сенсацією, якщо завтра Молотов, Булганін чи й сам Хрущов виявляться американськими агентами. Як легко руйнуються колишні ідеали! А все тому, що ці ідеали формує партійна пропаганда: що вона скаже – в те й треба вірити ... Однак, ми на своєму курсі вирішили підтримати заклик Хрущова і надіслали до ЦК партії листа, в якому висловили протест проти казенних форм викладання, про формальний підхід до мистецького виховання ... Збори були бурхливі, повні надій. А за кілька днів прийшли двоє з апарату і стали заспокоювати, що зміни будуть, але не відразу, на це потрібні роки»¹⁵.

Питання, які виникали у студентів Української РСР після ознайомлення з доповіддю М. Хрущова на закритому XX з'їзді, були типові: «Чому про це не говорили раніше?», «Де було політбюро?». Зокрема, на такі питання студентів Київського політехнічного інституту викладачі безпорадно знизували плечима, посилаючись на те, що їм відомо про це рівно стільки, скільки й студентам. Вони під різними приводами уникали давати відповіді із цього приводу¹⁶.

У доповідній записці ЦК ВЛКСМ «Про покращення виховної роботи серед студентської молоді» зазначалося, що звітно-виборчі збори 1956 р. відрізнялися небувалою активністю комсомольців; вони відверто критикували не тільки комсомольські, партійні, профспілкові організації, а й керівництво та викладацький склад навчальних закладів. Викриття злочинів Й. Сталіна справило сильне враження та вплинули на свідомість і настрої студентів, вони розуміли, що до злочинів були причетні й інші члени партії. Цим ще більше підсилювалися критичні настрої та недовіра студентства до діяльності керівних державних органів.

У доповіді Міністра вищої освіти СРСР В. Єлютіна від 7 вересня 1957 р. в ЦК КПРС про настрої студентської молоді зазначалося: «Розвінчання культу особи Й. Сталіна зруйнувало звичні для багатьох юнаків та дівчат погляди та переконання. У деяких молодих людей з'явилися песимістичні та аполітичні настрої, вони почали сумніватися у правильності політики партії, допускали неправильні висловлювання»¹⁷.

Для кращого ознайомлення з настроями та реакцією молоді на події, що відбулися на ХХ з'їзді у 1956 р., група працівників ЦК ВЛКСМ побувала в ряді промислових підприємств та деяких внз міста Москви. Питання, які ставилися молоддю Москви в ході обговорення цієї події, були майже ідентичні тим, що ставилися студентами Української РСР: «Чому питання про культ особи не ставило так гостро раніше?»; «Чому до останнього часу художня самодіяльність вважалась поганою, якщо у ній не було пісень, які б славили Й. Сталіна?»; «Як довго ми ще будемо йти до комунізму?»; «Чому про все це розповідають зараз, а не розповіли на ХІХ з'їзді?»; «Зараз немає охоти читати газети, у них зазвичай все так добре написано, а в житті насправді, на жаль, так багато негараздів». Студенти Московського історико-археологічного інституту запитували: «Чому так мало стали писати про Й. Сталіна?»; «Яку шкоду приносить культ особи?». Питання про те, чому за помилки Й. Сталіна не можна вважати винуватцями і тих, хто його оточував, все частіше піднімалося в суспільстві¹⁸.

У студентів філологічного та журналістського факультетів МДУ виникало багато питань, але більшість обговорювалися в кулуарних розмовах¹⁹. Різке викриття злочинів Й. Сталіна частиною студентства було сприйнято досить стримано, тому вона зайняла позиції вичікування.

Розвінчання культу Сталіна в 1956 р. не було проблемою номер один: молодь більше турбували соціально-економічні негаразди, адже матеріально-побутове становище більшості бажало кращого. В оточенні студентства точилися розмови про те, чому в країні були збої по доставці деяких продуктів харчування та промислових товарів, чому не вирішувалася житлова проблема²⁰, виникали питання: «Чому вже два роки не відбувалося зниження цін?»; «Чому піднялися ціни на м'ясо та шерсть?»; «Коли відмінять плату за навчання? (плата стаціонарного відділу становила 400 крб. у рік²¹)»²².

Події 1956 р. в Угорщині також справили на настрої студентства неабияке враження, Ю. Сокіл згадує: «Настрої студентів усе більше стають неспокойними, – даються взнаки угорські події. Ніби далеко від нас, але близько до серця сприймаються! У нас на курсі тихо, але «вольності» виявляються в тому, що мало хто ходить на лекції. Серед студентів багато балачок. Кожен почав замислюватися над усіма подіями і схилитися до думок, протилежних офіційним»²³.

Безперечно, наслідки «десталінізації» породили нову хвилю інакомислення в середовищі студентства. Ті, хто розуміли абсурдність деяких позицій радянської внутрішньої та зовнішньої політики, отримали змогу дещо відкритіше відстоювати свої погляди, але слід зазначити, що в перші роки «лібералізації» більшість ще обережно висловлювала свої думки відносно гострих питань державної політики.

Як зазначає П. Тригуб: «Ми продовжували обговорювати хрущовські реформи: нормалізація відносин з Югославією, встановлення дипломатичних відносин із ФРН, візити М. Хрущова та М. Булганіна до інших країн, утворення організації Варшавського договору, скорочення армії. З внутрішніх питань нас більше цікавили питання освіти і становища у сільському господарстві. До критики політики партії та уряду ми не доходили, це робити боялися»²⁴.

Після ХХ з'їзду склалися передумови культурно-духовного відродження країни. Це одразу відчуло студентство, хоча на деякі прояви вільнодумства керівництво партійних органів та інституту реагували стримано. Зокрема, студент фізико-технічного факультету Дніпропетровського університету В. Вернев про першу університетську стінгазету «Супутник», яка вийшла у 1957 р., згадував так: «Замість стандартного заклику до пролетарів всіх країн об'єднуватися, студенти помістили лозунг «Хай квітнуть всі квіти». Основний зміст газети зводився до думки, що кожен має право на власні погляди, крім того там містився матеріал, присвячений соціально-історичним умовам появи джазу. Але через день газету зняли. Хтось із партійців знайшов крамолу. Народ обурився, почали вимагати пояснення. ... Вагомих аргументів щодо зняття газети не знайшлося, самим страшним обвинуваченням було те, що начебто у газеті віяло песимізмом у наш щасливий час. ... Мені здається, що якби не наша переважаність і не гриф «СС» [«цілком таємно»], багато з нас ... поповнили ряди інакомислячих ще в 1960-х рр. А тоді, будучи студентами, ми на рівні підсвідомості відчували, що щось в цій системі не так, дозволяючи собі такі речі, як ... прийняття рішення визнати роботу комсомольського бюро на другому курсі незадовільною, наперекір всім запевненням райкомівця, що такого не буває; як ... насмішки над такими темами примусових групових комсомольських зібрань, як «Чи готовий ти жити при комунізмі?», «Воюючі міщани ...» і багато іншого, ми не підозрювали, що означали ці пориви і до чого вони призведуть»²⁵.

В період «відлиги» серед студентства все частіше почали з'являтися самостійницькі та опозиційні настрої. Зокрема, студент Львівського педагогічного інституту у 1958 р. намагався

.....
довести, що ленінська теорія із національного питання застаріла, тому Україна має стати самостійною.

Опозиційні настрої охопили й студентів факультету журналістики Київського університету. У 1958 р. вони розробили програму із 32 пунктів, за якими передбачалося змінити Конституцію СРСР та державний лад у країні, відкрити державні кордони та дозволити легальне поширення іноземної преси, дати можливість безперешкодно поширювати «закордонну пропаганду» на території України (слід зазначити, що кожної суботи з 22:00 до 00:00 за московським часом на хвилях радіо «Бі-бі-сі» або «Свобода» транслювалися різноманітні програми²⁶, але радянська влада їх цілеспрямовано глушила²⁷). Такі настрої були непоодинокі вони мали місце і в інших вчз Української РСР, зокрема в навчальних закладах Харкова, Одеси та Львова²⁸.

«Відлига» породила не тільки опозиційні антидержавні настрої серед студентства, а й національні, зокрема сіоністські. Так, 1958 р. у м. Одесі існувала єврейська націоналістична організація, до складу якої входили студенти ряду вчз Одеси. Мета її діяльності полягала у боротьбі проти політики дискримінації євреїв. Члени організації писали антирадянські вірші та таємно поширювали листівки, в яких закликали єврейський народ відстоювати свої права.

Подібна група існувала й у Києві. Ініціатором створення був студент медичного інституту Парташов. Учасники збиралися у нього на квартирі, де критикували існуючий лад, виготовляли та потай поширювали листівки антидержавного змісту²⁹.

У кінці 1950-х рр. молодь активніше продовжувала критикувати ленінську національну політику, а також деякі питання теорії і практики комуністичного будівництва.

Серед студентства з'явилося невдоволення політикою держави в царині образотворчого мистецтва. Так, влітку 1958 р. у Львові було організовано виставку пейзажів та портретів молодих художників, які оголосили свої твори якісно новими та передовими. Але їх роботи одразу було звинувачено у формалізмі. У Львівському інституті прикладного мистецтва частина студентів V-го курсу (О. Кіщенко, Р. Кільдібеков, О. Сопелкін) стали ігнорувати радянську реалістичну школу. Студент V-го курсу Є. Лисик зовсім відмовився виконувати завдання згідно вимог радянської реалістичної школи. Великий резонанс набула новорічна інститутська стінгазета, редактором якої був О. Сопелкін. Газету «За прикладне мистецтво» (160×80) було оформлено в хаотичних барвистих шляхах. На одному з малюнків було зображено хатину на «курячих ніжках», з написом «ЛІПДІ» (Львівський інститут прикладного і декоративного мистецтва), під малюнком слова – «Мистецтво там на курячих ніжках стоїть без вікон та дверей». Інший жарт стінгазети: малюнок дерева – символізував мистецтво – стоїть на роздоріжжі, один із шляхів веде на виробництво. Малюнок показує, що ця дорога найнебезпечніша для митця. На ньому чорною фарбою зображено заводські труби, над якими кружляють зграї ворон. Інша дорога, всіяна могильниками та хрестами, символізувала занедбану комсомольську організацію³⁰.

Отже, серед основної маси студентства переважали лояльні суспільно-політичні настрої. Студенти віддано і свято вірили у правильність рішень партії та істинність марксистсько-ленінської ідеології (старше покоління). Так, смерть Й. Сталіна вони сприйняли як особисте горе, а ХХ з'їзд зруйнував всі їх ідеали та надії, підірвав довіру до інших керівників держави, але характерно те, що вони залишилися вірними «чистому» ленінському соціалізму.

В той же час серед студентства все частіше фіксуються прояви невдоволення умовами життя та політичною системою країни. Основа критичного сприйняття дійсності формувалася під впливом недоліків соціально-політичної, культурної та економічної системи держави. Крім того, серед деякої частини студентства поширювалися чутки про репресії, голод, про зовсім інше життя на Заході. Тому існували ще дві категорії студентських настроїв: «дволикі» (у пізнанні таких студентів уживалися як офіційні, так і неформальні настрої, тому названі вище події вони пережили безболісно) та критично-опозиційні настрої. У післявоєнний період, а потім і в роки «відлиги» середовищі молоді почали відроджуватися національної ідеї, в Західній та Південній Україні виникають опозиційні національні, сіоністські та антидержавні студентські групи, які зазнавали утисків з боку влади.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грушин Б. Четыре жизни России в зеркале опросов общественного мнения. Очерки массового сознания россиян времен Хрущёва, Брежнева, Горбачева и Ельцина в четырёх книгах. Жизнь первая. Эпоха Хрущёва. – М., 2001; Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945–1953. – М., 1999; Пыжиков А.В. Хрущёвская «оттепель». – М., 2002; Пихоя Р.Г. Советский Союз: история власти. 1945 – 1991. – Новосибирск, 2000; Сизов С.Г. Интеллигенция и власть в Советском обществе 1946 – 1964 гг. (На мат. Зап.

Сибіри). – Омск, 2001; 2. Алексеева Л.М. История инакомыслия в СССР. Новейший период. – М.-Вильнюс, 1992; Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (II половина 50-х – 80-х років ХХ століття). – К, 2000; Безбородов А.Б. Феномен академічного диссидентства в СССР. [Учебное пособие по спецкурсу]. – М., 1998; Касьянов Г.В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х роках. – К, 1996; 3 Російський державний архів соціально-політичної історії (далі – РДАСП). – Ф.М.-1. – Оп.46. – Спр.123. – Арк.10; 4. Там само. – Арк.6 – 8; 5. Там само. – Арк.6; 6. Там само. – Арк.1; 7. Козлов В.А. Массовые беспорядки в СССР при Хрущеве и Брежнев (1953 – 1980-х гг.). – Новосибирск, 1999. – С.153; 8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.24. – Спр.2925. – Арк.159, 163; 9. РДАСП – Ф.М.-1. – Оп.46. – Спр. 116. – Арк.10; 10. 3 Аудиторії – за колочі дроти. Спогади студентів чернівецьких вузів, репресованих тоталітарною системою. – Чернівці, 1995. – С.21; 11. Тригуб П. Стежками власної долі. – Миколаїв, 2005. – С.25; 12. Из ответов на анкету (В. Кравцов)// Харківський історіографічний збірник. – Харків, 2006. – Вип. 8. – С.208-210; 13. Поликовская Л.В. Мы предчувствие. Предчета ... Площадь Маяковского 1958 – 1965. – М, 1997. – С.43; 14. Поликовская Л.В. Вказана праця. – С.171; 15. Сокіл В. Здалека до близького (спогади, роздуми). – Едмонтон, 1987. – С.248; 16. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.17. – Спр.561. – Арк.11, 12; 17. Російський державний архів новітньої історії (далі – РДАНИ). – Ф.5. – Оп.35. – Спр.58. – Арк.124; 18. РДАСП – Ф.М.-1. – Оп.46. – Спр.116. – Арк.18; 19. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.4603. – Арк.11; 20. РДАНИ. – Ф.5. – Оп.30. – Спр.179. – Арк.27-29; 21. РДАНИ. – Ф.5. – Оп.35. – Спр.58. – Арк.125; 22. Там само. – Арк.124; 23. Сокіл В. Здалека до близького (спогади, роздуми). ... – С.248; 24. Тригуб П. Стежками власної долі. ... – С.26; 25. Физтех-60. Люди и судьбы. – Днепропетровск, 2000. – С.35, 36; 26. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.4716. – Арк.87; 27. РДАНИ. – Ф.5. – Оп.33. – Спр.75. – Арк.31; 28. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.4616. – Арк.166, 167; 29. Там само. – Арк.170; 30. ЦДАГО України. – Ф.7. – Оп.17. – Спр.566. – Арк.10-13.

Л.В. Чорна

ГРОМАДІВСЬКИЙ РУХ 60-70-Х РР. ХІХ СТ. У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

У статті розглядаються особливості українського громадівського руху 60-70-х рр. ХІХ ст. як складової частини другого етапу українського національного відродження.

Суспільно-політична боротьба в Україні 60-70-х рр. ХХ ст. характеризувалася наявністю різнополярних політичних сил, які умовно можна поділити на радикальні та ліберальні. Кожна з цих сил шукала найефективніші засоби боротьби проти самодержавства, залишків кріпосництва, за модернізацію суспільного життя. Боротьба селян, перші виступи робітників, демократичного студентства, практичний досвід утопічно забарвленої боротьби народників сприяли посиленню опозиційних настроїв у середовищі ліберального дворянства та інтелігенції.

В національних окраїнах Росії, в тому числі в Україні, усі форми суспільно-політичної боротьби визначали подальше посилення національно-визвольного руху. Основною формою цього руху в Україні було національне відродження.

На 40-80-ті рр. ХІХ ст. припадає другий етап українського відродження, названий дослідниками народницьким [1:178] або різночинсько-народницьким [2:6]. Він характеризується поступовим переходом від культурництва та етнографізму до формування українських політичних ідей та партій кінця ХІХ- початку ХХ століття.

В цей час у національній свідомості українців утверджується народницька ідеологія. Справжнім представником народності постає українське селянство, яке після “національної зради” старої української еліти залишається єдиним носієм цінностей народної культури. Іншими рисами українського народництва постають культ рідної мови, усвідомлення мовної та етнічної соборності всіх українських земель, а також ідея окремішності української історії. Одним із головних завдань тогочасного покоління українських вчених стає дослідження соціальної та побутової історії народу (селянської маси), оперте на принципи позитивізму.

Ідеологами народництва та організаторами національного українського руху були так звані “різничинці” – студенти, викладачі, письменники, актори, вчені, лікарі тощо. В своїй діяльності вони підкреслювали демократичний характер української нації, а її селянську основу вважали головним джерелом сили українського руху.

В умовах царських репресій початку 60-х рр. само собою постало питання: що важливіше для українського національно-визвольного руху – підготовка до народного повстання, як це робили народники, чи плідна праця на ниві науки, освіти і культури, спрямована на відродження духовних засад українства, піднесення національної самосвідомості. Кращі представники національно свідомої інтелігенції, як відомо, обрали останнє. Вони мусили пристосовуватися до нових реалій пореформеного життя в Росії та сформувані відповідну ідеологію українського руху в умовах